

A red leather sofa with brass studs is positioned on a green carpet. The title 'Pacienti Sigmunda Freuda' is written in white serif font across the sofa's backrest and seat.

Pacienti

Sigmunda
Freuda

Mikkel
Borch-
Jacobsen

38 životopisných
portrétů

AL
press

Copyright © Mikkel Borch-Jacobsen
and Sciences Humaines 2011
Published by special arrangement
with Éditions Sciences Humaines in conjunction
with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency
and Co-Agent Livia Stoia Literary Agency.
Translation © Kateřina Orlová, 2022
Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.
Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Jednatřicet z osmatřiceti zde představených portrétů
původně vyšlo ve francouzštině pod titulem
Les Patients de Freud: Destins v roce 2011. Publikováno
na základě zvláštního ujednání s Éditions Sciences
Humaines společně s jejich řádně jmenovaným zástupcem
2 Seas Literary Agency.

Z anglického překladu Freud's Patients. A Book of Lives
vydaného v roce 2021 nakladatelstvím Reaktion Books Ltd
přeložila Kateřina Orlová, redakční úprava Lukáš Foldyna
Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
v edici Klokan, 2022
shop@alpress.cz
Vydání první

ISBN 978-80-7633-780-0

Úvod

Pacienti, které Freud popsal v publikovaných chorobopisech, jsou všeobecně známi: „Emmy von N.“, „Elisabeth von R.“, „Dora“, „Malý Hans“, „Kryší muž“, „Vlčí muž“, „Mladá homosexuální žena“. Známe však ty, již se za těmito proslulými přezdívkami skrývají – tedy Fanny Moser, Ilonu Weiss, Idu Bauer, Herberta Grafa, Ernsta Lanzera, Sergia Pankejeffa a Margarethu Csonka? Obecněji vzato, známe celé to velké množství pacientů, o nichž Freud nena-psal ani řádku nebo přinejmenším nikoli přímo? Jedná se o Paulinu Silberstein (jež spáchala sebevraždu skokem z horního patra budovy, v níž terapeut působil), Olgu Hönig (matku „Malého Hanse“), Bruna Venezianiho (švagra spisovatele Itala Sveva), Elfriedu Hirschfeld, Alberta Hirsta, architekta Karla Mayredera, barona Victora von Dirsztaye, psychotika Carla Liebmana a mnoho dalších. Víme, že jedním z Freudových pacientů byl významný dirigent Bruno Walter stejně jako Adele Jeiteles, matka Arthura Koestlera? A že Freud hypnotizoval vlastní manželku Marthu Bernays a později analyzoval dceru Annu?

Na následujících stranách jsem se pokusil rekonstruovat občas komické, nejčastěji tragické, ale vždy fascinující příběhy těchto pacientů, kteří byli dlouho neznámí a bezejmenní: celkem 38 skicovitých a nutně neúplných portrétů čerpaných z dnes již dostupných dokumentů a vyprávěných bez toho, abych si předem utvořil názory na odhalení, která mohou vyplynout z dat, jež byla dosud skryta výzkumníkům působícím ve Freudově sbírce Knihovny

Kongresu ve Washingtonu. Ano, 38 portrétů: vybral jsem jen ty z Freudových pacientů, o nichž již máme dostatek informací opravňujících k sepsání životopisného přehledu, jakkoli stručného. Ty, o nichž toho kromě jména či iniciál víme velmi málo, jsem nezařadil – prozatím. Představovaný soubor tedy nechce být vyčerpávající, je pouze reprezentativní. Jakkoli je tento vzorek neúplný, může si čtenář přinejmenším udělat představu o Freudově skutečné klinické praxi, z níž sám čerpal své vyfabulované historiky.

Omezil jsem se na Freudovy pacienty, nezařadil jsem tedy celou řadu osob, které ležely na Freudově gauči především z důvodu psychoanalytického výcviku (například Anna Guggenbühl či Clarence Oberndorf) nebo jen čistě z intelektuální zvědavosti (jako Alix a James Stracheyovi nebo Arthur Tansley). Do přehledu jsem zahrnul pouze jedince, kteří přišli za Freudem s požadavkem na léčbu potíží nebo s existenciálními problémy, z nichž se sami nedokázali vymanit. Proto jsem zařadil i Annu Freud, Horace Frinka a Monroe Meyera, i když je jasné, že v jejichž případech byla analýza také výcviková. Všichni tři potřebovali v první řadě léčebnou péči a jako terapie mělo sloužit hodnocení jejich sezení, stejně jako v případě ostatních zde uvedených pacientů.

Pokud možno jsem se vyhýbal tomu, abych bral v úvahu Freudovy interpretace, díky nimž jsou jeho kazuistiky tak přitažlivé a poutavé. Proti tomu příběhy, které čtenář najde v této knize, jsou prozaické a obyčejné. Žádná teorie, žádné komentáře: držel jsem se dostupných vnějších faktů, dokumentů a svědectví, aniž bych spekoval o motivacích těchto lidí, ať vědomých, či nevědomých. Čtenáři, již v těchto příbězích hledají potvrzení Freudova pojetí, budou možná zklamáni, neboť zde „svého“ Freuda nenajdou. Zato zde určitě najdou jiného Freuda, Freuda pacientů a jejich blízkých. Nejsem si jist, zda dokážeme sladit tyto dva Freudy nebo tyto dva způsoby vyprávění příběhů. Předem se omlouvám těm, jež tento historický přístup zmate nebo pobouří. Čtenář na

konci knihy najde prameny, z nichž jsem vycházel. Některé jsou primární, jiné sekundární, jak říkají historikové.

Kniha vyšla původně před 10 lety ve francouzštině a na základě nového materiálu, jenž byl od té doby získán, byla významně rozšířena a aktualizována. Chyby a opomenutí jsem opravil (přinejmenším ty, které jsem objevil), řadu životopisných portrétů jsem doplnil o čerstvé informace a k 31 pacientům představeným ve francouzském vydání jsem přidal 7 nově nalezených. Doplněné údaje ovšem příliš nemění celkový závěr, který lze z neformální navazující výzkumné práce vyvodit: až na několik rozporuplných výjimek, jako je terapie Ernsta Lanzera, Bruna Waltera a Alberta Hirsta, byla Freudova léčba do značné míry neúspěšná, ne-li přímo destruktivní.

Automobily vyrážely z hlubin úzkých ulic na mělčiny jasně osvětlených náměstí. Temné postavy chodců tvořily pruhy mračen. V místech, kde rychlost protínala silnějšími čarami jejich řídký spěch, houstly, potom proudily chvilku rychleji a po několika výkyvech dostaly zase svůj stejnoměrný tep. Stovky tónů se splétaly do zvukového drátu, z něhož vyčnívaly jednotlivé ostny, po délce jím probíhaly ostré hrany a zase se uhlazovaly, jasné zvuky se od něho odštěpovaly a uletovaly. Podle tohoto hluku, aniž lze popsat nějakou jeho zvláštnost, poznal by člověk i po letech nepřítomnosti a se zavřenýma očima, že je v říšském hlavním a sídelním městě, ve Vídni.

Robert Musil, *Muž bez vlastností*
(překlad Anna Siebenscheinová)

BERTHA PAPPENHEIM

(1859–1936)

Berthu Pappenheim, která je jako první pacientka léčená psychoanalýzou tradičně uváděna pod jménem „Anna O.“, ve skutečnosti nikdy neléčil samotný Freud, ale jeho přítel a učitel Josef Breuer. Máme-li však věřit Freudovi, do historie psychoanalýzy oprávněně patří. V roce 1917 vzpomínal, jak „Breuer v podstatě uzdravil hysterickou pacientku Annu O., to znamená, že ji zbavil příznaků... Tento Breuerův objev zůstává dosud základem psychoanalytické terapie“ (18. *Přednáška k úvodu do psychoanalýzy*). Jiná otázka je, zdali lze Berthu Pappenheim zredukovat na Annu O.

Narodila se 27. února 1859 ve Vídni do židovské rodiny. Její otec Siegmund Pappenheim byl milionář, jenž zdědil společnost obchodující s obilím. Matka Recha Goldschmidt pocházela ze staré frankfurtské rodiny. Pappenheimovi byli přísně ortodoxní a Bertě se dostalo tradičního vzdělání *höhere Tochter* (dívky z vyšší střední třídy, již čeká vstup na „trh manželství“): náboženství (studium hebrejštiny a biblických textů), cizí jazyky (angličtina, francouzština, italština), vyšívání, hra na klavír, jízda na koni. Berthu, jež byla živé a energické děvče, tento omezený život dusil, o čemž se později kriticky vyjádřila v článku „O vzdělávání mladých žen z horních vrstev“ (1898). Jak měl Breuer prozradit v lékařské zprávě zaslané kolegovi Robertu Binswangerovi, tajně revoltovala i proti náboženské výchově: „Vůbec není

zbožná; jako dcera velmi ortodoxních věřících židů byla vždycky zvyklá kvůli otci pedanticky plnit veškeré příkazy, a ještě dnes k tomu má sklony. Náboženství v jejím životě slouží pouze jako objekt mlčenlivého boje a tichého vzdoru.“

A tak Bertha utíkala, zprvu do světa fantazie, jež nazývala svým „tajným divadlem“, a posléze do nemoci. První symptomy se objevily na podzim roku 1880, v době, kdy Bertha pečovala o svého milovaného otce, který onemocněl zánětem pohrudnice, jenž se mu stal osudným. Trápil ji úporný kašel a na konci listopadu navštívila Josefa Breuera.

Velmi respektovaný internista Breuer byl lékařem bohatého židovského měšťanstva a aristokracie ve Vídni. Diagnostikoval hysterii, načež Bertha ulehla a v „rychlém sledu“ se začalo objevovat neuvěřitelné množství dalších obtíží: bolest na levé straně zátylku, zamlžené vidění, halucinace, různé kontraktury a ztráta citlivosti, neuralgie trojklanného nervu (na obličejí), „afázie“ (od března 1881 mluvila jen anglicky), rozpolcení osobnosti a změněné stavy vědomí („absence“), během nichž měla záchvaty zuřivosti, které si však nepamatovala.

Breuer, který za ní chodil každý den, si všiml, že se její stav zlepší pokaždé, když se může během „absencí“ vypovídat ze smutných příběhů svého tajného divadla – což označovala (anglicky) jako „léčbu mluvením“ nebo také „čištění komínu“.

Její stav se ovšem po otcově smrti 5. dubna 1881 zhoršil. Odmítala jíst a místo pohádek *à la* Hans Christian Andersen vyprávěla morbidní „tragédie“. Měla také negativní halucinace: kromě Breuera kolem sebe nikoho neviděla.

Breuer požádal 15. dubna o odborný názor svého kolegu psychiatra Richarda von Krafft-Ebinga. Krafft-Ebing nebyl přesvědčen o autentičnosti pacientčích příznaků (tvrdila, že si není vědoma jeho přítomnosti) a foukl jí do tváře kouř z hořícího papíru, který zapálil. Berthu to okamžitě rozlítlo a začala Breuera zuřivě bít. Nakonec ji Breuer

*Bertha Pappenheim
v jezdeckém úboru při pobytu
v Bellevue Sanatorium*

7. června nuceně hospitalizoval v přístavku kliniky nervových chorob vedené jeho přítelem dr. Hermanem Breslauerem v Inzersdorfu. Zde ji zklidnili vysokými dávkami chloralhydrátu, tehdejšího sedativa, které se tenkrát nejvíc předepisovalo. Bertha si v důsledku toho vytvořila závislost na chloralu.

Jakmile se pacientčin stav stabilizoval, bylo možné pokračovat v léčbě mluvením. Berthiny příběhy se změnily. V alterovaných stavech vědomí již nevykládala smyšlené historky či tragédie: „Její vyprávění se stále víc a víc týkalo halucinací a napří-

klad také věcí, které ji v posledních dnech rozčílily.“ Když mluvila o frustraci, jež byla zdrojem určitého příznaku, jako zázrakem vymizel. Breuer se proto rozhodl eliminovat její nespočetné symptomy jeden po druhém (například 303 případů hysterické hluchoty). Výsledkem byl terapeutický maraton, jenž vedl – máme-li věřit kazuistice publikované o 13 měsíců později Breuerem v knize *Studie o hysterii*, kterou napsal spolu s Freudem – 7. června 1882, v den výročí přijetí na inzersdorfskou kliniku, k úplnému uzdravení. Došlo k tomu po posledním vyprávění, během něž Bertha znovu prožila scénu u lůžka svého otce, která byla předpokládaným spouštěcím faktorem nemoci: „Ihned po přehrání této scény byla opět schopna mluvit německy.

Krom toho se zbavila nesčetných poruch, jež se u ní dříve projevovaly. Odjela z Vídně a nějakou dobu cestovala, ale trvalo ještě dlouho, než nabyla zpět ztracenou rovnováhu. Od té doby se těšila plnému zdraví.“ Také Freud vždycky popisoval Anninu terapii mluvením jako „ohromný léčebný úspěch“ (1923).

Jak ovšem vyplývá z výzkumu historiků Henriho Ellengergera a Albrechta Hirschmüllera, realita byla trochu jiná. Léčba Berthy Pappenheim byla totiž pro Breuera učiněná „muka“, jak později napsal svému kolegovi psychiatrovi Augustu Folerovi. Léčba nevedla k žádnému skutečnému pokroku a již na podzim 1881 Breuer přemýšlel, že by Berthu přeložil na jinou kliniku, Bellevue Sanatorium vedené psychiatrem Robertem Binswangerem v Kreuzlingenu ve Švýcarsku. Kromě toho, jak víme z dopisu, který Freud poslal 31. října 1883 snoubence Martě Bernays, Mathilda Breuer začala na manželův zájem o atraktivní mladou pacientku žárlit a začaly se šířit různé zvěsti. Takže když Breuer ukončil v červnu 1882 léčbu, nebylo to proto, že se Bertha Pappenheim uzdravila (v polovině června ještě stále trpěla „mírným hysterickým šílenstvím“), ale protože se rozhodl přiznat svou porážku a přeložit ji do Bellevue. Zde byla přijata 1. června 1882 poté, co krátce „cestovala“, aby navštívila příbuzné v Karlsruhe.

Bellevue Sanatorium založené roku 1857 Ludwigem Binswangerem (dědečkem Ludwiga Binswängera mladšího, zakladatele existenciální psychoanalýzy) byla věhlasná instituce. Zařízení umístěné v idylickém parku u Bodamského jezera bylo diskrétním a vysoce zpoplatněným útočištěm duševně nemocných příslušníků smetánky. Bylo to místo, kde, jak píše vídeňský spisovatel Joseph Roth v románu *Pochod Radeckého*, „rozmazleným bláznům z bohatých domácností se dostává obtížné a obezřetné péče a personál se o ně stará jako porodní bába“. Nacházela se tam oranžerie, lenošky, kuželkářská herna, venkovní kuchyně, tenisové

kurty, hudební sál a biliárová herna. Také bylo možné chodit na pěší výlety nebo jezdit na koni (čehož Bertha využívala každý den). Pacienti v Bellevue pobývali v pohodlných vilách rozptýlených po celém parku.

Bertha Pappenheim byla ubytovaná ve dvoupokojovém bytě. Přivezla si s sebou společníci, jež hovořila anglicky a francouzsky. Dosud totiž byla v němčině částečně „afatická“ a sužovaná více či méně stejnými symptomy jako dřív. Kromě závislosti na chloralhydrátu teď byla závislá i na morfinu, jímž se jí Breuer snažil zklidnit bolestivou neuralgii trojklanného nervu. Její pobyt v Kreuzlingenu trval čtyři měsíce a stran neuralgie a závislosti na morfinu nepřinesl takřka žádné zlepšení. V záznamech z doby Berthina propuštění 29. října 1882 je zmínka o tom, že „se zlepšila“, ale v dopise zaslaném 8. listopadu Robertu Binswangerovi stojí něco jiného: „Co se týče mého zdraví, nemohu říci nic nového ani příznivého. Jistě si uvědomujete, že žít s nutností mít stále po ruce stříkačku není nic záviděného.“

Když se Bertha po zajíždce do Karlsruhe vrátila na počátku ledna 1883 do Vídně, Breuer odmítl v její léčbě pokračovat. V letech 1883 až 1887 byla Bertha třikrát přijata na Breslauerovu kliniku. Diagnóza stanovená lékaři byla pokaždé stejná: „hysterie“. Potvrzuje to korespondence mezi Freudem a jeho snoubenkou Marthou Bernays. Bernays znala Berthu osobně (Berthin otec se stal po smrti Marthina otce jejím poručníkem) a Freud ji o přítelkynině zdravotním stavu pravidelně informoval. Pátého srpna 1883 píše: „Myslím, že Bertha je zase v sanatoriu v Gross-Enzensdorfu [tedy v Inzersdorfu]. Breuer o ní ustavičně mluví, říká, že by jí přál smrt, aby se ta nebožka konečně zbavila svých útrap. Tvrdí, že se nikdy neuzdraví, že je naprosto vyřízená.“ Ve dvou dopisech matce z ledna a května 1887 Martha napsala, že přítelkyně Bertha má vždycky večer halucinace. Takže pět let po ukončení Breuerovy léčby a četných pobytů na klinikách byla Bertha Pappenheim stále churavá.

Roku 1888 se Bertha odstěhovala do Frankfurtu, kde žila většina příbuzných z matčiny strany. Zde, patrně na popud sestřenic spisovatelky Anny Ettlinger, anonymně publikovala pod titulem *Krátké příběhy pro děti* sbírku několika pohádek, jež vypravovala Breuerovi ve svých „hypnoidních“ stavech. Zdá se, že léčba psaním byla mnohem účinnější než léčba mluvením. O dva roky později vydala Bertha pod pseudonymem P. Berthold druhou sbírku povídek *V bazaru*. Vedle těchto raných literárních pokusů se začala ve Frankfurtu zapojovat do židovské sociální práce, pracovala jako dobrovolnice ve vývařovně pro imigranty z východní Evropy a v sirotčinci pro židovské dívky, kde začala v roce 1895 působit jako vychovatelka.

V této činnosti Bertha Pappenheim realizovala svou roli prominentní členky židovské komunity. Zdá se, že se nakonec smířila s náboženstvím (kdy a proč nevíme) a svou sociální práci zcela samozřejmě považovala za *micvu*, dobrý skutek. (Proto se také v organizacích, jichž byla členkou, vždycky stavěla proti tomu, aby byly jejich členům vypláceny odměny.) Neomezovala se však na tradiční charitu. Nepodílela se jen na praktických úkolech, což bylo pro dámu z vyšší střední třídy neobvyklé, ale v židovské sociální práci uplatňovala principy a metody německého feministického hnutí, s nímž se seznámila prostřednictvím magazínu Heleny Lange *Die Frau*.

V roce 1899 přeložila do němčiny knihu *Obhajoba práv žen* Mary Wollstonecraft (1792) a vydala hru s titulem *Ženská práva*, v níž kritizuje ekonomické a sexuální zneužívání žen. Bertha Pappenheim se během několika let proměnila z těžce nevyrovnané hysterky a narkomanky ve spisovatelku a vůdčí osobnost židovského feminismu. Roku 1900 napsala knihu *Židovský problém v Galicii*, v níž chudobu Židů ve východní Evropě přičítala nedostatečnému vzdělání. V roce 1902 založila spolek Pomoc ženám (*Weibliche Fürsorge*), který poskytoval přístřeší, poradenství, přípravu

na zaměstnání a oficiální doporučení pro židovské ženy. Spustila též kampaň odsuzující prostituci a sexuální otroctví v ruských a východoevropských komunitách, což byl počin, jenž vyvolal kritiku u rabínů, kteří se obávali, že vyjdou-li tyto praktiky ve známost, posílí to antisemitské stereotypy. Berthu Pappenheim to nijak nepřesvědčilo (zdá se, že by ji přesvědčilo máloco). Podle jejího názoru se obrana židovských žen a jejich navrácení do náruče společenství rovnala obraně judaismu jako takového.

Roku 1904 založila Ligu židovských žen (Jüdischer Frauenbund či JFB) a byla zvolena její předsedkyní. Pod jejím vedením se stala největší organizací židovských žen v Německu (v roce 1929 měla víc než 50 000 členek). JFB otvírala centra nabízející poradenství pro volbu povolání a kurzy a povzbuzovala ženy, aby pracovaly a získaly nezávislost.

Kromě práce ředitelky JFB, s níž byly spojeny cesty do Severní Ameriky, Sovětského svazu, na Balkán a na Střední východ, Bertha Pappenheim vybudovala v roce 1907 v Neu-Isenburgu domov pro svobodné matky a nemanželské děti, což pokládala za práci svého života. Našla si také čas na překlad knih z jidiš *Tsenerene* (ženskou Bibli ze 17. století obsahující Pentateuch, *Megillot* a *Haftarot*), *Majsebuch* (sbírku středověkých talmudských legend a příběhů pro ženy) a známý deník Glückel von Hameln (1646–1724), své dávné příbuzné. K tomu bychom měli přidat bezpočet článků, básní, příběhů a her pro děti, ale také několik překrásných modliteb, jež byly vydány po její smrti roku 1936, aby poskytovaly útěchu židovským ženám v době nacismu: „Můj Bože, ty nejsi bůh pohodlí, slibů a lichotek, nejsi bůh minulosti. Jsi Bůh všudypřítomný. Pro mne jsi Bůh náročný. Ty jsi mne posvětil svým ‚Musíš‘. Čekáš na mou volbu mezi dobrem a zlem; žádáš, abych osvědčila sílu zvíci tvojí síly, mířila k tobě vzhůru, vzala s sebou ostatní, pomohla se vším, co je v mých silách. Žádej! Žádej! Abych s každým dechem

svého života slyšela hlas svědomí: Bůh je!“ („Anruf“, 14. listopadu 1934.)

Roku 1920 ji Martin Buber a Franz Rosenzweig přizvali, aby učila ve Freies Jüdisches Lehrhaus, centru pro židovská studia, které tito dva muži založili ve Frankfurtu, kde se pohybovala ve společnosti Siegfrieda Kracauera, Šmuela Josefa Agnona a Geršoma Šolema.

Bertha Pappenheim během toho pokračovala v paralelní dráze první psychoanalyticky léčené pacientky pod jménem Anna O. Freud nadále veřejně prezentoval léčbu mluvením Anny O. jako počátek psychoanalytické terapie. V soukromí však svým žákům důvěrně sděloval, že Breuerova léčba byla v podstatě fiasko, a nikdy to neopomněl přikrášlit senzační historkou. V roce 1909 jeho žák Max Eitingon přišel na přednášce s interpretací, podle níž byly příznaky Anny O. výrazem představ o incestu s otcem včetně fantazie o těhotenství, kterou Anna O. údajně přenesla na Breuera coby otcovskou figuru. Freud, jenž se už dávno s Breuerem rozešel a jehož popuzovalo, že se oponenti jako August Forel a Ludwig Frank ve sporu s ním odvolávali na jeho někdejšího učitele, tento výklad přijal a prezentoval jej posluchačům jako fakt. Tvrdil, že po ukončení léčby Anny O. se Breuer na požádání vrátil a našel Berthu v křečích hysterického porodu, „logického ukončení falešného těhotenství“ (Ernest Jones), za něž měl být údajně zodpovědný. Breuer zneklidněný nečekaným odhalením sexuální povahy pacientčiny hysterie urychleně odjel a vzal manželku na druhé líbánky do Benátek, kde spolu počali skutečné dítě.

Bertha Pappenheim se o této skvrně na své pověsti patrně nikdy nedozvěděla; dlouho byla známa jen úzkému okruhu Freudových následovníků. Není pochyb, že by ji se zděšením odmítla, stejně jako odmítala celou psychoanalýzu. Podle přítelkyně a blízké spolupracovnice Dory Edinger „zničila všechny dokumenty, které se týkaly jejího zhroucení, a požádala příbuzné ve Vídni, aby po její smrti

nezveřejňovali žádné informace“; Bertha o tomto období svého života nikdy nemluvila a k údivu svých spolupracovníků ostře oponovala jakémukoli návrhu na psychoanalytickou terapii u lidí, které měla na starosti.

Bertha Pappenheim, jež odmítala sionismus a emigraci Židů z Německa, si příliš pozdě uvědomila závažnost nacistické hrozby. V létě 1935, krátce před vyhlášením Hitlerových rasových zákonů v Norimberku, jí byl diagnostikován nádor. Na jaře 1936 byla již těžce nemocná Bertha předvolána na gestapo kvůli antihitlerovským výrokům proneseným jednou z obyvatelek domova v Neu-Isenburgu. Po návratu ulehla a už nevstala. Zemřela v Neu-Isenburgu 28. května 1936, právě včas, aby unikla nacistům. V poslední vůli požádala ty, kteří někdy zajdou na její hrob, aby na něj položili malý kamínek „jako tichý slib... neochvějně a statečně služby poslání ženských povinností a ženských radostí“.

V roce 1953 odhalil Ernest Jones v prvním díle Freudovy biografie identitu Anny O. a nádavkem uvedl příběh údajného hysterického těhotenství Berthy Pappenheim, který mu prozradil Freud. Berthini příbuzní byli šokováni. V novinách německy mluvících imigrantů v New Yorku *Aufbau* v červnu 1954 otiskli dopis od Paula Homburgera, vykonavatele závěti Berthy Pappenheim: „Mnohem horší než prozrazení jejího jména je skutečnost, že dr. Jones na straně 225 svévolně přidává naprosto povrchní a klamnou verzi Berthina života po ukončení léčby dr. Breuera. Místo aby nás informoval, že se Bertha nakonec uzdravila a že vedla jako naprosto psychicky zdravá nový život aktivní sociální pracovnice, chce vyvolat dojem, že se nikdy nevyлéčila a že její sociální činnost, a dokonce i její zbožnost byly jen další vývojevou fází onemocnění... Každý, kdo znal Berthu Pappenheim během desítek let, jež následovaly, bude pokládat pokus o výklad ze strany muže, který se s ní osobně nikdy neseťkal, za hanobení.“

ERNST FLEISCHL VON MARXOW

(1846–1891)

Simon Ernst Fleischl Edler von Marxow se narodil 5. srpna 1846 ve Vídni. Pocházel z prominentní židovské rodiny, která měla majetek a vliv. Jeho otec bankéř a obchodník Carl Fleischl Edler von Marxow byl roku 1875 povýšen do šlechtického stavu. Fleischlova matka Ida rozená Marx byla vzdělaná žena, jež se obklopovala vědci, umělci a novináři, jako byli archeolog Emanuel Löwy, spisovatelka Marie von Ebner-Eschenbach a básnička Betty Paoli. Jeden z jeho strýců slavný fyziolog Johann Nepomuk Czermak je znám mimo jiné tím, že zavedl používání laryngoskopu.

Fleischl, pravděpodobně veden příkladem svého strýce, studoval medicínu s úmyslem stát se vědcem. Neobyčejně bystrý a tvořivým myšlením nadaný mladík získal v roce 1870 ve věku 24 let doktorát z medicíny a stal se asistentem významného patologa Karla Rokytanského. Hned v dalším roce se však zranil při pitvě, infikoval si palec pravé ruky a ten mu musel být amputován. Po operaci se mu začaly tvořit mimořádně bolestivé neuromy, které učinily z jeho života utrpení. Několikrát jej operoval chirurg Theodor Billroth, ovšem bez trvalého výsledku. Protože Fleischl nebyl schopen pokračovat v práci patologa, vrhl se na fyziologii a roku 1873 se stal asistentem Ernsta Wilhelma von Brückeho ve Fyziologickém ústavu. Zde navzdory úporným bolestem

prováděl experimentální výzkum nervové vzrušivosti a prokázal, že stimulace smyslových orgánů způsobuje změny elektrického potenciálu na povrchu odpovídajících oblastí mozkové kůry, což byl objev, který nakonec umožnil vznik elektroencefalogramu. Vynalezl také různé optické měřicí přístroje, jako je spektropolarimetr a hematometr.

Fleischl nebyl jen vynikající vědec, ale podle lidí, kteří jej znali, též výjimečná osobnost. Pohledný, šarmantní, duchaplný, lehce výstřední, brilantní řečník, jenž dokázal hovořit o literatuře a hudbě stejně jako o nejnovějších objevech ve fyzice. Měl velmi blízko ke kolegovi Sigmundu Exnerovi a Josefu Breuerovi a do okruhu jeho přátel patřili rovněž psychiatr Heinrich Obersteiner, filolog Theodor Gomperz, spisovatel Gottfried Keller, urolog Anton von Frisch (otec nositele Nobelovy ceny Karla von Frische), skladatel Hugo Wolf, gynekolog Rudolf Chrobak a lékař Carl Bettelheim. Prostřednictvím Breuera a Gomperze pronikl do vyšší společnosti zámožných rodin Todescových, Wertheimsteinových a Liebenových a zanedlouho se neformálně zasnoubil s Franziskou (Franzi) von Wertheimstein (viz Elise Gomperz). Čerpaje z experimentů strýce Czermaka předvedl na večírku u Wertheimsteinových na slepici hypnózu, což na diváky zapůsobilo silným dojmem a na začátku osmdesátých let přispělo mezi vídeňskými vědci k obnovenému zájmu o hypnotické stavy. S přítelem Obersteinerem prováděl experimenty s hypnózou na sobě.

V Brückeho Fyziologickém ústavu se Fleischl seznámil s mladým vědeckým asistentem Sigmundem Freudem, který zde začal pracovat v roce 1876. Freud Fleischla velice obdivoval, viděl v něm jakýsi ideál, a oba muži se přes rozdílný věk a společenské postavení postupně sblížili. Freud se díky Fleischlovi seznámil také s Josefem Breuerem. Fleischl a Breuer společně svého mladého chráněnce, jenž byl věčně bez peněz, finančně podporovali.

Poté co Freud po odchodu z Fyziologického ústavu roku 1882 navázal s Fleischlem důvěrnější vztah, objevil utrpení, jež se za brilantností jeho učitele skrývalo. Jen málokdo věděl, že je Fleischl psychicky křehký člověk trpící nervovými problémy. V dopise Martě Bernays jej Freud popisuje dokonce jako neurotika: „Jak je strašné být neurotický!“ (21. května

Ernst Fleischl von Marxow

1885). Mučivé bolesti, kvůli nimž často celé noci nespál, tišil Fleischl morfinem, na nějž si vytvořil závislost, podobně jako v té době mnozí jiní.

Přátelé si o něj dělali starosti a snažili se najít způsob, jak mu pomoci. Theodor Gomperz se o Fleischlově fantomové bolesti radil s význačným francouzským neurologem Jeanem-Martinem Charcotem při návštěvě jedné z Charcotových soukromých klinik, kterou domluvila jeho neteř Franzí von Wertheimstein na jaře 1884. Charcot doporučil „opakovanou ignipunkturu... v oblasti krčních obratlů“, ale nezdá se, že to pomohlo.

V této souvislosti četl na konci roku 1883 Freud článek vojenského chirurga Theodora Aschenbrandta o kokainu, alkaloidu, který v roce 1860 extrahoval z listů koky Albert Niemann. Aschenbrandt přidal trochu kokainu do vody podávané bavorským brancům a pozoroval, že vojáci byli nezvykle odolní vůči únavě a hladu (což byl domorodým obyvatelům Peru velmi dobře známý účinek listů koky). Freuda to nesmírně zaujalo a při dalším pátrání narazil na řadu článků v *Detroit Therapeutic Gazette*, v nichž byly velebeny mnohé kladné účinky kokainu včetně použití při

detoxifikaci morfinu. Podle *Gazette* to vypadalo, že kokain je opravdu univerzální všelék: „Člověk má chuť vyzkoušet koku bez ohledu na to, jestli je, nebo není závislý na opiu [morfinu]. Neškodný lék na sklíčenost.“

Freud si patrně nevšiml, že *Gazette* byla v podstatě propagační tiskovina vydávaná farmaceutickou společností Parke-Davis v Detroitu, jejímž hlavním produktem byl od roku 1875 kokain. (Vydavatelem *Gazette* byl George S. Davis, jeden ze dvou zakladatelů společnosti.) Freud, celý žhavý na to, aby mohl připojit své jméno k velkému vědeckému objevu, který by mu přinesl věhlas a bohatství, koupil trochu kokainu od výrobce Merck v Darmstadtu a začal ho zkoušet v perorálních dávkách na sobě a několika lidech z okolí: Martě Bernays, Josefu Breuerovi a jeho manželce Mathildě (na migrény) a na Fleischlovi. Freud byl z euforizujících účinků kokainu nadšený a v červenci 1884 publikoval článek „O koce“, v němž jednoduše navázal na všechny prodejní přednosti uváděné v *Gazette*. Hlásal, že kokain působí jako stimulant a afrodiziakum. Je dobrý na dyspepsii, kachexii, mořskou nemoc, hysterii, neurastenii (již bychom dnes označili jako depresi nebo chronickou únavu), melancholii (depresivní pól maniodeprese), neuralgii trojklanného nervu, astma a impotenci.

Na konci článku Freud ještě tvrdí, že kokain má znecitlivující účinky, které by se měly prozkoumat. Jeho přítel Carl Koller přesně to udělal a zjistil, že kokain lze použít jako lokální anestetikum v oftalmologii, čímž Freuda předběhl a okamžitě si tím vysloužil místo něj věhlas.

Freudův článek obsahoval také oddíl o použití kokainu při detoxifikaci morfinu. Freud vycházel takřka výhradně z případů úspěšné detoxifikace morfinu uváděných v Parkeho-Davisově reklamní *Gazette*, tvrdil ale také, že se v jednom případě podařila detoxifikace i jemu samotnému. Konec závislosti byl úspěch. Pacient se zbavil deprese; „nebyl upoután na lůžko a mohl normálně fungovat. V prvních